

József Attila verseinek modern nyelvészeti megközelítése Egy példa: *Tudod, hogy nincs bocsánat*

Bevezetés

A műalkotást az irodalmi (tágabban: művészi kommunikációs) folyamat sokféle szemszögéből közelíthetjük meg: a műalkotás születése felől, magából a műalkotásból, valamint a műalkotás befogadása, hatása szempontjából. Mindegyik megközelítés lehet fontos, mert az értelmezés szempontjából lényeges mozzanatok rejtőzhetnek bármelyikben.

A műalkotás születését középpontba állító megközelítések között szerepel a tényfeltárás, a szellemtörténet és a genetikus elemzés. A XX. század hozta magával az irodalmi műalkotást középpontba állító megközelítésmódokat, a fenomenológiát és a strukturalizmust. A nyelvészet leginkább itt kapcsolódott be az irodalmi folyamat elemzésébe, különösen az akusztikus, a szókészleti és a grammatikai jelenségek, a kompozíció, majd pedig a metaforikus és a metonimikus ismétlődés vizsgálatával. A XX. század végén a műalkotás befogadása és hatása került az érdeklődés homlokterébe. A megközelítések mögött dekonstruktív irodalomtudományi fordulat áll, a megközelítéseket a filozófiai hermeneutika, a befogadás- vagy recepcióesztétika, a hermeneutikai értelmezések szempontjai vezérlik (Vilcsek 1995).

Az 1950-es években induló strukturális szövegtani, szemiotikai, az 1970-es években elterjedő pragmatikai, majd az 1990-es években kiteljesedő kognitív fordulattal a nyelvtudomány megközelítései, nézőpontjai is tágultak, sőt területe tovább bővült. Jogos föltenni a kérdést, hogy ezek a megközelítésmódok milyen újdonságot hoztak a műalkotások elsősorban nyelvi-nyelvészeti megközelítésében (néhány szempontról lásd: Balázs 1998, Murvai–Balázs 2002).

Valamennyi szempontot nem lehet most sorra venni. Önkényesen emelek ki néhány olyan nyelvi jelenséget, amelyre – az említett elméletek nyomán – csak az utóbbi időben irányult a figyelem. Mindezt természetesen most József Attila verseinek megközelítése kapcsán teszem, de a szempontok más költők más verseinek megközelítéseiben is alkalmasak lehetnek.

Példaként József Attila utolsó hónapjainak egyik kulcsversét, a *Tudod, hogy nincs bocsánat* című verset választottam. A vers értelmezése kapcsán Németh G. Béla (1987: 282–96) már kiemelt fontos, modern szempontokat, ezek: az alapmondat, zérómorféma és a szilencium. Az elmúlt néhány évtized modern szövegtani-pragmatikai és kognitív megközelítései igazolják Németh G. Béla szempontjait, de ezek elmélyítésére, továbbgondolására is alkalmasak – ahogy majd a mi szempontjainkat is nyugodtan tovább lehet gondolni.

A vers a költő legmélyebb és végső válsága idején született, konkrét életrajzi események találhatók benne, és a 8. versszakban felbukkan az öngyilkosság gondolata is. Az életrajz ismeretében akár bizonyítékként is felfoghatnánk a „szárszó-i eseményre”, az értelmezés azonban eddig nem terjed, és nem is lehet a feladata. Érdekes, hogy Kertész Ákos nagyhatású regénye, a Makra (1971) első és második részének mottójául is József Attila-idézetet választott. A második rész

elé, amelynek végén Makra szembesül élete válságával és folytatásának lehetlenségével, éppen e vers első négy sora olvasható.

A vers:

József Attila: *Tudod, hogy nincs bocsánat*¹

Tudod, hogy nincs bocsánat,
hiába hát a bánat.
Légy, ami lennél: férfi.
A fű kinő utánad.

A bűn az nem lesz könnyebb,
hiába hull a könnyed.
Hogy bizonyosság vagy erre,
legalább azt köszönjed.

Ne vádolj, ne fogadkozz,
ne légy komisz magadhoz,
ne hódolj és ne hódíts,
ne csatlakozz a hadhoz.

Maradj fölöslegesnek,
a titkokat ne leld meg.
S ezt az emberiséget,
hisz ember vagy, ne vesd meg.

Emlékezz, hogy hörögtél
s hiába könyörögtél.
Hamis tanúvá lettél
saját igaz pörödnél.

Atyát hivatál elesten,
embert, ha nincsen isten.
S romlott kölkökre leltél
pszichoanalízisben.

Hittél a könnyű szóknak,
fizetett pártfogóknak
s lásd, soha, soha senki
nem mondta, hogy te jó vagy.

¹ A verset a Verstár '98 – a magyar líra klasszikusai – félszáz költő verse című CD-Rom (Arcanum Adatbázis) szöveggözlése alapján adom közre.

Megcsaltak, úgy szerettek,
csaltál s így nem szerethetsz.
Most hát a töltött fegyvert
szorítsd üres szivedhez.

Vagy vess el minden elvet
s még remélj hű szerelmet,
hisz mint a kutya hinnél
abban, ki bízna benned.

1937. jún.

Előbb a vers strukturális-szövegtani-retorikai főbb jellemzőit mutatom be, majd három, a modern nyelvtudományban megjelenő, az értelmezésben új utakat nyitó nyelvi jelenséget vizsgálok. Ezek a következők: 1. a nézőpont (a perspektíva), 2. a szövegfókusz és az időszemlélet, 3. a szavak ikonikussága.

I. A szöveg főbb strukturális jellemzői

A szöveg egy állítással kezdődik (1. vsz.), amelyet követ a magyarázat (2. vsz.), a belőle kifejlődő tanács (3–4. vsz.), majd fő szerkezeti egységként a múlt megidézése, epikus, életrajzi (ön)dialogus formájában (5–8. vsz. első két sora). A zárlat a konklúzió, azaz a választás (válaszút), amely felkínálja az öngyilkosságot vagy az újrakezdés lehetőségét (8. vsz. második két sora és a 9. vsz.).

A vers első olvasatra is magával ragadó. Ennek olvasáslélektani oka a rövid szavakkal és sorokkal, az egyszerű szókinccsel és a viszonylag kevés enjambe-ment-okkal (sortörésekkel, szintagmatörésekkel) magyarázható.

Többnyire minden sor egyetlen mondat, sőt összetett mondat: „Megcsaltak, úgy szerettek, / Csaltál s így nem szerethetsz.” Ebből fakad a verssorok egyszerű ejtéssajátossága, amelyet a jambikusság tesz határozottá:

Tudod, hogy nincs bocsánat,

∪ – / – – / ∪ – / –

hiába hát a bánat.

∪ – / ∪ – / ∪ – / –

A vers több nyelvi szinten megragadható jellemzője: a töménység, egyes nyelvi elemek használatának feltűnő statisztikai többlete.

A vers sodró, mozgalmas jellegét a rövid sorokon túl a verbalitásának (igehasználatának) köszönheti. Az igei állítmány részesedése feltűnően nagy. A 9 versszak harminchat sorában 41 igei állítmányt találunk, ebből 10 a létige: *nincs* (2), *légy* (2), *lennél*, *lesz*, *vagy* (3), *lettél*. Az igei állítmányokból 15 felszólító módú, 30 egyes szám második személyű. Emellett még 19 esetben hangsúlyozódik a második személy a névszóhoz járuló második személyű személyjellel: *utánad*, *könnyed*, *magadhoz* stb. Megállapíthatjuk a létige, illetve a második személyűség nyelvtani elemeinek uralkodó sűrűségét.

A vers szókincese letisztult, egyszerű. Szóstiliztikai szempontból keveset mondhatunk róla, talán csak azt, hogy a *fölösleges* és a *pörödnél* formák hangtanilag színesebbek *e-s* köznyelvi formájuknál.

A vers összes szava egyszerű szó. Az egyetlen nyilvánvalóan idegen szó (*pszichoanalízisben*) bontja csak meg a harmóniát. A szavak többsége egy-, két-, ritkán háromszótagos.

Egyedül csak az feltűnő, hogy olyan, ebben a költeményben szokatlan (részben, mert idegen, részben mert a vers szavainak átlagos hosszát kétszer-háromszor meghaladó) szó, mint a *pszichoanalízis*, szervesen belesimul a versbe: „S romlott kölkökre lertél / pszichoanalízisben.”

A vers szókészlete – mint arra Németh G. Béla is felhívja a figyelmet – erkölcsi jellegű. A beszédaktus-elmélet hatására kibontakozó nyelvi szemlélet nagy jelentőséget tulajdonít a szóetikának, a szavakban alapvetően kódolt és használatuk során erővel telítődő erkölcsi jellegnek. Németh G. Béla (1987: 292) szerint: „A szó- és szintagmakincsnek ez az erkölcsi jellege József Attila idézett versében nemcsak hogy jelen van, de sokkal töményebben is, mint az eddigi versek bármelyikében. Az egyik az, hogy e szóanyag a nyelv szókincese erkölcsi részének primer ösrétegéből kerül ki: *bocsánat, bűn, bánat, férfi, könny, csalni, szerezni, megvetni, bízni, köszönni, vádolni, remélni; jó, hű, igaz, könnyű*. A másik az, hogy ez a szókincs, a végső választás, döntés, ítélet jegyében, minduntalan jogi, sőt törvényszéki színeződésbe játszik át, izgalomig fokozódó feszültséget sugallva: *bizonyosság, titok, tanú, pör, pártfogó; hamis, igaz, romlott, fizetett, komisz; fogadkozni, tanúvá tenni, könyörögni, elvetni, titkot meglesni*. S ami nem kevésbé fontos: ez az etikus szókincs – inkább, mint bármelyik idézett költőé [Balassi, Kölcsey, Vörösmarty, Arany, Reviczky – B. G.] szociábilis etika bélyegét viseli.”

A vers mondatszervezésében a mellérendelés, főként a magyarázó és a következtető mellérendelés, illetve a kapcsolatos mellérendelés játssza a fő szerepet. A vers zárlatában választó mellérendelés áll. A sok mellérendelés, azaz a szukcesszivitás a verset az élőszóhoz, sőt a zenéhez közelíti. Ezt segíti a már említett jambikusság, de az ismétlődés formái, a gondolatritmus, a ragrímek a régi magyar irodalmat vagy a népköltészetet idéző egyszerűsége (*hörögtél, könyörögtél, lettél, pörödnél*).

A nyelvtani formák régisége, hihetetlen egyszerűsége egy végsőkéig letisztult gondolatot tárnak elénk. Ez az egyszerűség azonban magában rejti az élet (a lét) bonyolultságát, élet és halál kérdését. A vers szemantikai alapszerkezetében a pontosan meg nem nevezett, körül nem írt, kötelezően viselt „bűn” és a lehetetlen „bűnbocsánat” áll. Vagyis feloldhatatlan ellentét, a szerep, a magatartás vállalása, az illúziók és a valóság között. A vers az emberi lélekben egymással küzdő vonzások és taszítások logikailag sokszor megokolhatatlan, csak érzelmileg vállalható érveit sorolja fel. A legfontosabb gondolat: nem lehet semmit tenni, nincs bocsánat → vagy vállalod a halált, vagy megalapozatlanul remélsz, élsz még.

A reménybeli „hű szerelem” természetesen a *pars pro toto* (rész az egészben) elve alapján nemcsak konkrétan értelmezhető, hanem minden emberi kapcsolat, szerep, pozitív érték várását, megélését szimbolizálja.

II. A szöveg három kiemelt jellemzője: nézőpont, szövegfókusz, ikonikusság

Ezek után lássuk az általam önkényesen kiemelt három szempont bemutatását: 1. a nézőpont (a perspektíva), 2. a szövegfókusz, szövegtopik és az időszemlélet, 3. a szavak ikonikussága.

1. A nézőpont (perspektíva) vizsgálata. Németh G. Béla foglalkozik részletesen az önmegszólító verstípussal, amelyben a költő második személyben önmagát szólítja meg. „Tudod, hogy nincs bocsánat” – így fordul önmagához József Attila. Az önmegszólítás lírai attitűd, beállítódás – Németh G. Béla szerint, de ennél többről is szó van: egy sajátos kommunikációs alaphelyzet, amelyben az én áthelyeződik egy másik személybe, illetve a nézőpont változik meg úgy, hogy képes kívülről nézni, „megszólítani” az ént.

A jelenséget tükröző verstípus Németh G. Béla (1987: 264) szerint Arany Jánostól következően szinte minden költőnél megfigyelhető, de „nálunk a kései József Attila korában és költészetében éri el eddigi legjobb teljesítményét. Ebben az időben korjellemző jelenségnek tekinthető. Boncolása, létrejötté körülményeinek elemzése a 20. századi lírikusi magatartás megvilágításához szolgálthat adalékokat.” Németh G. Béla hozzáteszi, hogy az önmegszólító vers József Attilánál önfelszólításba megy át.

A nyelvekben eredetileg csak két személy volt: az első, a beszélő, a második pedig minden, ami a beszélőn kívül magában foglalt. A második személy tehát általános jelentőségű mondanivalót hordozott. Ezért szólnak második személyben a parancsolatok, általában a rögzített szentenciák, és vonatkoznak mindenkire: az én-re, a te-re és természetesen az ő-re is. Ez az általános (univerzális) megnyilatkozásmód teljesedett ki a magyar költészetben önmegszólító, önfelszólító verstípusként.

A hétköznapi tapasztalat is azt mutatja, hogy olykor magunkat is megszólítjuk második személyben. Sőt: történetek elmesélésekor igen gyakori az átváltás egyes szám első személyről egyes szám második személyre. Ismét Németh G. Béla (1987: 269.) szerint: „a megszólító, a felszólító: fölismerő intellektus. Nem arról van szó, hogy az intellektus elszakad a személyiségtől. Ez képtelenég volna. Hanem arról, hogy válsággal küzdve, okai után kutatva, mintegy tárgyiasítva, elvonatkoztatva szemléli a személyiséget, mintegy kívülről és felülről... A megszólított tehát a válságban levő személyiség”.

A személyiség válsága József Attila és persze minden 20. századi, elidegenedett ember esetében magyarázat lehet egy jelenségre. De ennél itt többről van szó, amelyet egy azóta kulcsfontosságúvá vált kognitív felfogás, filozófiai elmélet világított meg. Ez az úgynevezett emergenciateória. Az emergencia az ember kialakulásának, fejlődésének kulcsmozganata: egy új minőség létrejötte. Az emergencia, Tomasello (2002) szavaival: a „lendkerékhatás” indította el az ember kiválását az állatvilágból, és napjainkig tartó fejlődését, amelynek kulcsmozganata a kumulatív kulturális evolúció és a tanulás.

A nyelv ugyanis nem a semmiből keletkezik. Az organikus evolúció nem magyarázat ekkora fejlődésre. A Noam Chomsky által feltételezett ok, a genetikai

mutáció is bizonytalan magyarázat. Valamint föltételezhetőn a nyelv nem az űrből szállt a Földre.

A kulcs az ember társas-kommunikációs viselkedésében keresendő. Ebben találjuk meg a kumulációt, vagyis azt a jelenséget, hogy az ember képes elődeinek tapasztalatait elsajátítani. Úgy is mondhatjuk metaforikusan: „a gyermek óriások vállán áll”. Hogy erre miként kerülhetett sor, Tomasello – a felfogás kidolgozója – kisgyermekek között végzett vizsgálatai bizonyítják. A lényeg pedig az, hogy az ember (s a megfigyelések alapján már a kisgyermek is) képes magát mások szemszögéből nézni. „Ahogy a gyermek megérti kultúrájának nyelvi szimbólumait, egyúttal azt a képességet is elsajátítja, hogy egyazon perceptuális helyzetet egyszerre különféle perspektívákból tudjon szemlélni” (Tomasello 2002: 16). Ez a lényegi eltérés az állatvilághoz képest. És hogy történik ez? „Amikor a gyermek kilenc és tizenkét hónapos kora körül elkezd mások külső tárgyakra irányuló figyelmébe bekapcsolódni vagy elkezdi irányítani azt, előfordul, hogy az a személy, akinek a figyelmét a gyermek követi, magára a gyerekekre figyel. Ennek következtében a gyermek az adott személy figyelmét követve saját magához jut el oly módon, ahogy az korábban, a kilenc hónapos korban bekövetkező szociális-kognitív forradalom előtt nem volt lehetséges... Ezt jól érzékelteti, hogy a szociális-kognitív forradalom után néhány hónappal, az első születésnapjuk körül a gyerekek először adják jelét szégyellőségnek és féltékenységnek mások vagy a tükör előtt” (Tomasello 2002: 99).

Az emergenciaeleméletet, az emberré tevő lendkerékhatást magyarázó „szempontváltást” a nyelv máig megőrizte. Ez az önmegszólítás, önfelszólítás – tehát igen ősinek mondható – funkciója. A legelső nyelvi funkciók között ott van, nem véletlen, hogy a Tízparancsolat és a szentenciák máig őrzik grammatikai jegyeit: Ne ölj! Ne lopj! Felebarátod feleségét ne kívánd! – Lassan járj, tovább érsz; Járt utat a járatlanért el ne hagyj!

Az önmegszólítás tehát ezt az ősi nézőpontot (perspektívát), az embernek önmagát kívülről látó gesztusát őrizte meg. Nem véletlen, hogy nézőpontot a modern szövegtani irodalomban a makroszerkezeti szövegvilág legjellegzetesebb összetevőjének tartjuk. „A nézőpont az a helyzet, ahonnan a beszélő a szövegvilág dolgait szemléli és végrehajtja feldolgozásukat” (Tolcsvai Nagy 2001: 125). Ez nyelvi forma bukkan föl a magyar irodalomban, s ér el József Attila kései költészetében csúcsára: Világosítsd föl..., Ne bánts, Légy ostoba!, Tudod, hogy nincs bocsánat, (Karóval jöttél...).

2. A szövegfókusz, szövegtopik és az időszemlélet. A műalkotás elemzése szempontjából termékeny gondolat Jespersen elmélete, amely szerint minden szöveg egyetlen alapmondatból nő ki, s a szöveg ezzel a mondattal hálózatos viszonyban van. Jespersen megállapítása talán a retorika által régen hangoztatott tételmondat jellemzőjén nyugszik, de a modern nyelvészet is sokszor foglalkozik a szöveg legkiemelkedőbb összetevőjével. Tolcsvai Nagy (2001: 131) így határozza meg: „A szövegfókusz a szöveg (szövegrészlet) legkiemelkedőbb összetevője, referense és egyben általában új (a szövegben nem említett) információt tartalmaz, ezért jelölt és kevésbé hozzáférhető, mert megszakítja a topikfolytonosságot; a szöveg-

topik a szöveg háttérének eleme, azaz többnyire már említett vagy ismert információt tartalmaz, és ezért gyakran jelöletlen és könnyen hozzáférhető.”

A *Tudod, hogy nincs bocsánat* című vers szövegfókusz, vagyis a legkiemelkedőbb, jelölt mondanivaló: „Légy, ami lennél: férfi...” És ebben bizony benne van az is, hogy mi számít férfias cselekedetnek: kulturálisan meghatározottan a vállalás, illetve bizonyos kulturális miliőben a lehetetlenség felismeréséből adódó „férfias” vállalás: az öngyilkosság.

A szövegfókusszal kapcsolatba hozható a szövegtopik (a szöveg témája), amely a vers esetében: a bűn, illetve a bűn elkerülhetetlensége, a bocsánat lehetetlensége.

A bűn témaadó voltát a költő nyelvtani eszközökkel sokszorosán kiemeli: „A bűn az nem lesz könnyebb...”

- (a) Szórendi kiemeléssel a második versszak élére teszi.
- (b) Az alanyt (*bűn*) értelmező jellegű szerkezettel, témaismétlő szerkezettel (*a bűn, az...*) megduplázza. („A bűn, az [mármint a bűn] nem lesz könnyebb”.
- (c) Az értelmező jellegű szerkezet a magyarban bevett témaösszegző, témamanyomatékosító szerkezet.
- (d) Írásjelhiánnyal is kiemeli: „A bűn: az nem lesz könnyebb”, „A bűn – az nem lesz könnyebb”, „A bűn, az nem lesz könnyebb”.
- (e) Határozott névelővel jelöli a topikjellegét: *A bűn...* – ebből nyilvánvaló, hogy konkrét, ismert, a versben meghatározott (vagy tudott) dologról van szó.

A szövegfókusz és a szövegtopik kapcsolatban van a vers időszemléletével. Ugyancsak Németh G. Béla hívja fel a figyelmet arra, hogy József Attila kései verstípusa az idő- és a létszembesítő verstípus (Németh G. 1987: 297). Ezekben a versekben a három alapidő szembesített jelenléte figyelhető meg különösen a *már, most, még* határozószókkal. Amikor ezek a határozószók a beszélő modalitását, attitűdjét, fejezik ki vagy jelölik a kommunikációs helyzettel kapcsolatban, az újabb szakirodalom már partikulaként tartja őket számon (Kugler 2000: 275). Németh G. Béla a *Tudod, hogy nincs bocsánat* című verset nem sorolja e típusba (a tipikus példának a *Karóval jöttél* és a *Talán eltűnök hirtelen* szolgál), de óhatatlanul fölfigyelhetünk az időre, amelyet két tipikus rémakiemelő partikulával ér el: „Most hát a töltött fegyvert / szorítsd üres szivedhez” (deiktikus, jelenre vonatkozó felszólítás), „s még remélj hű szerelmet” (jövőre utaló felszólítás). Partikulával ki nem fejtve természetesen a múlt is megjelenik a versben (5–8. vsz., végig múlt idős igék: *hörögtél, könnyögtél, lettél* stb.), tehát az időszembesítés tökéletes. A vers tehát egyszerre önmegszólító és időszembesítő vers.

3. A szavak ikonikussága. A modern verselemzések, részben a pragmatikai és kognitív fordulat hatására a nyelvhasználatot, nemcsak mint interakciót, hanem mint tranzakciót fogják fel, amelynek következménye a költő által a szóban rejlő energiának a fölszabadítása, azaz a szó, a nyelv újateremtése. Ily mó-

don a költő visszatér a nyelvteremtés pillanatához, amikor volt (kellett lennie) közvetlen kapcsolatnak a valóság és a nyelv között.

A modern nyelvészet részben a szemiotikai szempontok érvényesülése, részben bizonyos fonetikai kutatások (hangmetafora-tesztek, vö. Fónagy Iván 1959) s leginkább a mai kognitív fordulata révén többször említést tesz a nyelv ikonikus voltáról. A nyelvi ikonicitás azt jelenti, hogy a valóság (gondolkodás) és a nyelv között hasonlósági, utánzási kapcsolat van (Jakobson 1969: 112–32). Önmagában ikonszerű a szavak mondatokon belüli elrendezése, a morfológiai elrendezés, de a például hangstruktúrájának a jel értékével, jelentésével kapcsolatba hozható hasonlósága is. A hasonlóság az etimológiai kapcsolattól függetlenül összekapcsolhat hasonló hangzású szavakat. Ez a jelenség például a paronomázia. József Attila költészetének kutatói közül többen is fölfigyelek erre a jelenségre, például az *Eszmélet* című versben:

Vasútnál *lakom*. Erre sok
vonat jön-megy és el-elnézem,
hogy' szállnak fényes *ablakok*
a lengedező szösz-sötétben.

Ebben a verssorban Odorics (2001: 175) a *lakom* ~ *lakok* paranomáziát fedezi föl, s belőle levonja a következtetést: a lírai alany egyszerre lakik kívül és belül.

Horváth Kornélia (2001: 150) a *Rejtelmek* elemzése kapcsán fordul ehhez a módszerhez: „Én és te kölcsönös megértéstörténete a szöveg legelemibb nyelvi szintjeit is szabályozza. Dialógusuk [...] a költemény szövegtestét anagrammatikusan is rendezi: az »én« és »te« hangformája, mely már a címszóban eleve együtt »rejlük« (*Rejtelmek*), végig hangalaki-eimológiai együttléteivel szervezi a szöveget (*rejtelmek, engemet, megérted, tedd...*). Sőt olyan ikonszerűsége is felfigyel, mint a palindrom (fordított) szerkezet: „a *víz* ~ *szív* palindróm szerkezetű anagrammája biztosítja a folytonosságot” (i. m. 149). Az elemzésekben újabban további „rejtélyes” (a nyelv energiájára, keletkezésére figyelmeztető) kapcsolatok tűnnek elő. Pálfi Ágnes (2001: 202) a *Talán eltűnök hirtelen* versből – sok egyéb mellett – idézi: *fogát* ~ *fog át*, *soha* ~ *mostoha* ~ *most soha* stb., Katedbó Lóránt (2001: 214) az *Ars poeticában*: *aljas* ~ *alul lét*.

Természetesen ez a jelenség, a valóság és a nyelv ikonikus kapcsolatára utaló jelleg a Tudod, hogy nincs bocsánat című versben is előbukkan. Például *hódolj* ~ *hódíts* ~ *had*, „vess el minden elvet”: *vess el* ~ *elvet* (elveti az elvet) paronomázia, egyszersmind egy érdekes tükörszerkezet (kiazmus). Különleges sornak számít: „S ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vesd meg”, „hiszen” az első változatban nem ez szerepelt, hanem éppen a fordítottja: „Ezt az emberiséget vesd meg” (Németh G. 1987: 287–8). A mondat tartalmának alapvető megváltoztatása hozzáállásbeli, felfogásbeli módosulás, de a megoldás ikonikusan is értelmezhető, többértelmű, játékos volta miatt fenntartja a bizalmatlanságot: *ne vesd meg* ~ *nevesd meg*.

Összefoglalás

A tanulmány a 20. század második felében az irodalom- és a nyelvtudományban felbukkanó, egymást váltó, de sokban egymásra reflektáló és némely mozzanatában egymást szintetizáló strukturalista, szemiotikai, szövegtani, pragmatikai és kognitív fordulat hatására a műalkotások megközelítésének néhány új szempontját veszi sorra József Attila *Tudod, hogy nincs bocsánat* című versében. Az I. részben a vers strukturális-szövegtani-retorikai jellemzői közül emel ki néhányat (szerkezet, mondatszerkezet, verselés, verbalitás, szókincs, szóetika, egyes alakzatok stb.). A II. részben a vers önmegszólító jellegét leíró irodalomtörténeti felfogás újabb, kognitív bizonyítékait hozza fel, majd meghatározza a szöveg-szerveződés központját jelentő szövegfókuszt, valamint a szövegtopikot. Föltárja a vers időszemléletét, amelynek során kiderül, hogy a rémakiemelők partikulák igenis időszembesítővé is teszik. Végül a szemiotikai és kognitív felfogás tükrében (a nyelvteremtés ikonikus, a nyelvhasználat energia) a versben előforduló néhány szó ikonikusságára is felhívja a figyelmet. Az elemzéssel az a szerzőnek a célja, hogy közelítse egymáshoz a nyelvészeti és az irodalmi felfogásokat.*

SZAKIRODALOM

- Balázs Géza 1998. Az irodalmi szöveg szövegtani-stilisztikai megközelítése. Temesi Ferenci trilógiája. In: Sipos Lajos (főszerk.): *Irodalomtanítás az ezredfordulón*. Pauz-Westermann Könyvkiadó, Celldömölk, 874–89.
- Fónagy Iván 1959/1989. *A költői nyelv hangtanából*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Horváth Kornélia 2001. Versnyelv és műfajváltás József Attila Rejtelmek című versében. In: Kabdebó–Kulcsár–Kulcsár–Szabó–Ményhért 2001. 142–57.
- Jakobson, Roman 1972. *Hang – jel – vers*. 2. bővített kiadás. Gondolat, Budapest.
- Kabdebó Lóránt 2001. A klasszikus irodalom esélye a dialogikus pétkai gyakorlatban. Kérdések József Attila *Ars poetica* című versének olvasási hagyományában. In: Kabdebó–Kulcsár–Kulcsár–Szabó–Ményhért 2001. 209–34.
- Kabdebó Lóránt–Kulcsár Szabó Ernő–Kulcsár–Szabó Zoltán–Ményhért Anna 2001. *Újraolvasó. Tanulmányok József Attiláról*. Anonymus, Budapest.
- Kugler Nóra, 2000. A partikula. In: Keszler Borbála (szerk.): *A magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 275–81.
- Murvai Olga–Balázs Géza 2002. *A szövegek szövésmintái*. Stúdium Kiadó, Kolozsvár.
- Németh G. Béla 1987. *Hosszmetsetek és keresztmetsetek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Odorics Ferenc, 2001. Az Eszmélet újraolvasása. In: Kabdebó–Kulcsár–Kulcsár–Szabó–Ményhért 2001. 172–9.
- Pálfy Ágnes 2001. Hová vezetnek a „vadnyomok”? Bartók *Cantata profanájának* motívumai József Attila költészetében. In: Kabdebó–Kulcsár–Kulcsár–Szabó–Ményhért 2001. 186–208.

* Tanulmányom a József Attila-émlékév tiszteletére készült. Első változatában elhangzott 2005. április 11-én a kiskunhalasi Csipkeházban, a Bibó István Gimnázium diákjainak szervezett költészet napi megemlékezésén.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tomasello, Michael 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Osiris, Budapest.
- Vilcssek Béla 1995. *Az irodalomtudomány „provokációja”*. *Az irodalmi folyamat*. Eötvös Kiadó–Balassi Kiadó, Budapest.

Balázs Géza

SUMMARY

Balázs, Géza

A modern linguistic approach to Attila József's poems

This paper surveys some new aspects of approaching literary works of art in terms of a sequence of trends in linguistics and literary criticism that emerged in the second half of the twentieth century. Those trends did not simply follow one another but they also reflected on one another in many ways and even synthesised the others in certain respects. They included the structuralist, semiotic, textological, pragmatic, and cognitive approaches. In particular, the paper discusses those aspects in Attila József's poem *You know there is no remission*. In Part One, some of the structural/textological/rhetorical characteristics of the poem are mentioned (structure, syntactic structure, versification, verbatim, vocabulary, word-ethics, some figures, etc.). In Part Two, evidence is provided of the self-addressing character of the poem in terms of a recent, cognitive approach to literary criticism, and the text focus (the centre of textual organisation) and text topic of the poem are determined. The poem's attitude to time is explored, pointing out that rheme-enhancing particles do make it time-confronting. Finally, in terms of the semiotic and cognitive approaches (claiming that language creation is iconic and language use is energy), the iconicity of certain words occurring in the poem is pointed out. The author's aim with the analysis is to bring linguistic and literary approaches closer to one another.